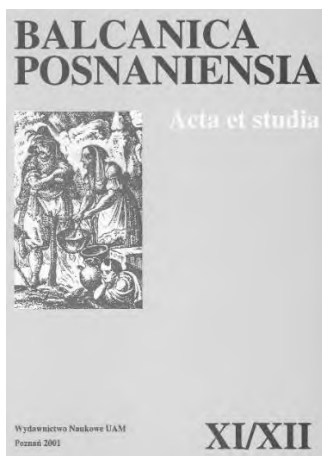

Paszkiewicz Jędrzej, rec. książki: Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia 1929–1941. Il separatismo croato in Italia*, Roma 1998, ss. 143, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2001, t. 11–12, s. 325–327.

<https://doi.org/10.14746/bp.2001.11-12.36>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/52641>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024).

Total value of the project: PLN 247,236.00.

Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIWERSYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia 1929-1941. Il separatismo croato in Italia*, Roma 1998, ss. 143.

Choć ruch ustaszów zajmuje szczególne miejsce w dziejach stosunków między Włochami a Jugosławią, we włoskiej historiografii trudno znaleźć publikacje, które wyczerpująco przedstawiałyby tę problematykę. Większość Autorów ogranicza się do wskazania okoliczności międzynarodowych, które zadecydowały o subsydiowaniu separatystów chorwackich przez władze faszystowskie¹. Inna grupa opracowań dotyczy spraw szczegółowych. Przedstawiają one poszczególne etapy polityki włoskiej wobec ustaszów lub nie wychodzą poza ściśle określone problemy badawcze². Próbę wszechstronnego ukazania problematyki chorwackiej, zarówno w polityce zagranicznej, jak i wewnętrznej Włoch od 1929 do 1941 roku, podjął T. Sala w publikacji *Le basi italiane del separatismo croato*³. Książka P. Iuso poszerza te rozważania o sprawy związane z postępowaniem władz włoskich wobec separatystów.

Omawiana praca opiera się wyłącznie na włoskich archiwaliach, które już wcześniej częściowo wykorzystali inni historycy. Autor skorzystał ze zbiorów Centralnego Archiwum Państwowego (*Archivio Centrale dello Stato*). Sięgnął po dokumenty Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Generalnej Dyrekcji Bezpieczeństwa Publicznego i jej Inspektoratu w Pizie, kierowanego w latach 1931-1937 przez Ercole Contiego. Znalazły się tam głównie raporty przedstawiające stosunek władz faszystowskich do separatystów chorwackich, przebywających na terenie Włoch. Dużo jest sprawozdań dotyczących działalności politycznej Ante Pavelicia i jego współpracowników.

W książce można wyodrębnić dwie przeplatające się części. W pierwszej Autor podjął próbę systematyzacji włoskiej polityki wobec chorwackich nacjonalistów. Wyodrębnił w niej trzy etapy. W pierwszym, do 1929 roku, Włochy nie miały sprecyzowanych planów wobec kwestii chorwackiej. Do kontaktów między włoskimi dyplomatami a przedstawicielami opozycji chorwackiej dochodziło już w latach dwudziestych, ale Mussolini nie zamierzał wówczas nawiązywać stałej współpracy ze skrajną prawicą w Chorwacji. W drugim etapie, po 1929 roku, nastąpiła już konkretyzacja włoskiego stosunku wobec separatystów chorwackich. Włochy przystąpiły do programowego subsydiowania ruchu ustaszów, co było związane z prowadzeniem tzw. tajnej polityki na Bałkanach. *Politica segreta* była częścią ogólniejszej strategii politycznej Mussoliniego i miała służyć rozbiciu Jugosławii. Polegała na aktywnym, ale i nieformalnym wspomaganiu ruchów terrorystycznych przez Włochy. Najważniejszą rolę w realizacji tych zamierzeń mieli odegrać właśnie separatyści chorwaccy.

Ruch ustaszów powstał w 1929 roku w Jugosławii, ale organizacyjnie i programowo ukształtował się dopiero na emigracji, we Włoszech i na Węgrzech. Było to możliwe dzięki finansowo-politycznemu wsparciu ze strony władz faszystowskich. Trzeci etap oznacza praktykę, czyli wykorzystanie ustaszów do realizacji włoskich celów ekspansjonistycznych. P. Iuso podkreśla, że pomoc dla stronników A. Pavelicia nie oznaczała przełomu w polityce Mussoliniego wobec Jugosławii. Chorwaccy separatyści zostali wpisani w tradycyjne plany ekspansji, zmierzające do wzmocnienia włoskiej pozycji na Bałkanach. Zdaniem Autora książki powodów, które skłoniły Mussoliniego do „programowego” subsydiowania tego ruchu należało szukać zarówno we wcześniejszych nieudanych próbach zdestabilizowania Jugosławii, jak i zmiennej sytuacji międzynarodowej. Do 1934 roku głównym zadaniem separatystów była destabilizacja wewnętrzna państwa jugosłowiańskiego, prowadząca do jego rozpadu. Rola ta uległa zasadniczej zmianie po zamachu na króla Aleksandra w Marsylii, 9 października 1934 roku. Separatyści mieli się wówczas stać narzędziem walki Włoch z ekspansją Niemiec w Europie Południowo-Wschodniej, a zwłaszcza w Jugosławii.

¹ Por. R. De Felice, *Mussolini il duce. Gli anni di consenso. 1929-1936*, Torino 1974; E. Di Nolfo, R. H. Rainero, B. Vigezzi, *L'Italia e la politica di potenza in Europa. 1938-1940*, Milano 1985; G. Perich, *Mussolini nei Balcani*, Milano 1966.

² G. Carocci, *la politica estera dell'Italia fascista (1925-1928)*, Bari 1969; J. Sadkovich, *Opporunismo esitante: la decisione italiana di appoggiare il separatismo croato: 1927-1929*, „Storia contemporanea”, R. XVI (1985), nr 3, s. 401-425; Idem, *Composizione degli ustascia: una valutazione preliminare*, „Storia contemporanea”, R. XI (1980), nr 6, s. 989-1001.

³ T. Sala, *Le basi italiane del separatismo croato 1929-1941*, w: *L'imperialismo italiano e la Jugoslavia*, a cura di M. Pacetti, Urbino 1982, s. 283-351.

Ogólną syntezę włoskiej polityki wobec chorwackich nacjonalistów uzupełnił chronologiczny przegląd dzieł ruchu ustaszów, ujęty w trzech rozdziałach. W pierwszym (1929-1934) Autor opisał narodziny i organizację ruchu we Włoszech. Prześledził metody postępowania włoskich władz wobec A. Pavelicia i jego współpracowników. Omówił także przygotowania członków i sympatyków organizacji do zamachu na króla Aleksandra w Marsylii. W kolejnym rozdziale (1934-1936) przeanalizował politykę władz faszystowskich wobec ruchu po zamachu marsylskim. Ostatni rozdział (1937-1941) obejmuje burzliwy okres od rozwiązania, po zawarcie paktu włosko-jugosłowiańskiego w 1937 roku, do odtworzenia, w 1939 roku organizacji ustaszów. Pracę zakończyło ogólne omówienie metod finansowania ruchu przez Włochy w latach 1929-1941 i streszczenie jego sytuacji politycznej przed utworzeniem tzw. Niezależnego Państwa Chorwackiego (NDH) w 1941 roku.

Dążeniem Autora było poruszenie, w miarę możliwości, wszystkich najistotniejszych momentów związanych z dziejami ruchu ustaszów we Włoszech. Dwa aspekty tej problematyki, międzynarodowy i wewnętrzny, związany z polityką „administracyjną” władz włoskich wobec separatystów chorwackich, nie zostały jednak ukazane równorzędnie. Tło międzynarodowe jest zawężone do minimum. W ogólniejszych kwestiach, dotyczących włoskiej polityki zagranicznej, Autor często cytuje obszerne opinie włoskich dygnitarzy z tego okresu, a także interpretacje pochodzące z innych publikacji historycznych. Prowadzi to do pewnego zamętu przy definiowaniu celów włoskiej dyplomacji wobec Europy Południowo-Wschodniej. Powyższa uwaga nie ma na celu deprecjonowania tej partii książki, która ukazuje międzynarodowy aspekt włoskiej polityki wobec separatystów chorwackich. Wypada jednak zwrócić uwagę na zbyt ogólny charakter niektórych wniosków, chociażby dotyczących dyskusji na temat współudziału innych państw w organizacji zamachu marsylskiego z 1934 roku czy wpływu sprawy separatystów chorwackich na genezę paktu włosko-jugosłowiańskiego z 1937 roku.

Atutem książki jest szczegółowa analiza metod postępowania władz włoskich wobec separatystów. Autor dobrze przedstawił genezę i strukturę instytucji, których zadaniem były kontakty z ustaszami. W pierwszym rzędzie było to włoskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych, a zwłaszcza działająca przy nim *Ufficio Croazia*. Urząd ten powstał w ramach *Ufficio Albania*, zajmującego się sprawami albańskimi i stopniowo zdobywał coraz większą autonomię. Ważną rolę w kontaktach z separatystami odgrywała policja. Jej zadaniami były inwigilacja polityczna ruchu i organizacja przenosin oddziałów ustaszów, celem uniknięcia ich dekonspiracji. W książce znalazło się dużo ciekawych informacji na temat działań związanych z organizacją transportu, zaopatrzenia i zakwaterowania separatystów na terenie Włoch. Dużo uwagi Autor poświęcił także przygotowaniom do zamachu marsylskiego. Na podstawie włoskich archiwaliów prześledził pochodzenie zamachowców i organizację ich podróży do Marsylii, w październiku 1934 roku. W sprawie winy za współudział w przygotowaniu zamachu P. Iuso tylko częściowo podzielił hipotezę obciążającą Włochy⁴. Jego zdaniem mord w Marsylii był niezgodny z intencjami władz włoskich i ustasze przygotowali go bez zgody Rzymu. O ile Włochy mogły kontrolować działania Pavelicia, nie były jednak w stanie zmonopolizować swoich wpływów wobec wszystkich członków dowództwa ruchu. Dysponowali oni większą swobodą i mogli działać z inspiracji innych państw. P. Iuso przytacza ogólnie znany pogląd, że na zamachu najbardziej skorzystały Niemcy i one też były prawdopodobnie jednym z pomysłodawców zamachu. Szkoda, że Autor nie zajął się dokładniej problemem możliwych powiązań między bezpośrednimi organizatorami mordu marsylskiego a jego domniemanymi inspiratorami z Berlina. Byłoby to cennym uzupełnieniem rozważań dotyczących skuteczności włoskiego aparatu kontroli nad ruchem ustaszów. Analizy związków między separatystami chorwackimi a Niemcami i stosunku Włoch do międzynarodowej działalności przywódców ustaszów zabrakło także w dalszej części książki, dotyczącej lat 1937-1941.

Autor czerpał informacje tylko z włoskich archiwaliów i wykorzystał jedynie włoską literaturę historyczną. Nie skonfrontował swoich wniosków z poglądami prezentowanymi przez historiografię jugosłowiańską. Negatywnie odbiło się to na konstrukcji książki, która w pewnych miejscach prezentuje czytelnikowi niepełny obraz problematyki. Tak jest w przypadku akcji terrorystycznych, organizowanych przez ustaszów na terenie Jugosławii. Autor marginalnie potraktował sprawę wypadków w Lice z 7 września 1932 roku, czy nieudaną próbę zamachu na Aleksandra z grudnia 1933 roku. Nie zajął się kwestią zaangażowania władz faszystowskich w organizację tych akcji. Skoncentrował się tylko na ich bezpośrednich konsekwencjach dla ustaszów – zmianie miejsca zakwaterowania separaty-

⁴ Por. R. De Felice, *Mussolini il duce*, s. 516-517; V. K. Volkov, *Operacija „Tevtonski mač”*, Moskwa 1966; Idem, *Ubistvo kralja Aleksandra. Hitlerova zavera*, Beograd 1983.

stw we Włoszech. Niewiele dowiadujemy się o kształtowaniu ideologicznego podłoża ruchu, a zwłaszcza o wpływie władz faszystowskich na formułowanie programu politycznego ustaszków. Pewien niedosyt pozostawia także opracowanie problemu rozbieżności, występujących między głównymi przywódcami separatystów chorwackich. Autor kilkakrotnie opisuje włoskie próby wykorzystania tych podziałów do wzmocnienia kontroli nad całym ruchem. Szkoda, że nie wychodzi poza ściśle techniczną stronę tych zabiegów.

Na konstrukcji omawianej pracy wyraźnie zaważył charakter bazy źródłowej. Czytelnik otrzymał książkę w której znalazło się wiele użytecznych informacji związanych z polityką włoskiej administracji wobec separatystów chorwackich. Gorzej wypada kwestia rzeczywistej roli, jaką ustasze mieli odgrywać w polityce zagranicznej Włoch. Rozprawa jest jednak godna zainteresowania. Skłania do zastanowienia się nad tym, na ile kontrola roztoczona przez włoskie władze faszystowskie nad ruchem ustaszków, była w stanie zmusić jego przywódców do zachowania pełnej lojalności wobec swojego protektora, mimo zmiennej sytuacji międzynarodowej.

Jędrzej Paszkiewicz

Dariusz Kołodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century). An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents*, Brill, Leiden-Boston-Köln 2000, s. 722, faks. 30, map. 2.

Polska należała do tych krajów, które miały dość częste kontakty z imperium osmańskim, w polskich archiwach i bibliotekach zachowało się wiele dokumentów tureckich. Oczywiście budziły one zainteresowanie historyków, jednak wiele z nich nie było w wersji oryginalnej wykorzystywanych ze względu na rzadką wśród historyków znajomość języków orientalnych i dyplomatyki osmańskiej. Tylko niektóre z nich zostały wydane drukiem w polskiej lub łacińskiej wersji językowej. Toteż wydawnictwo źródłowe Dariusza Kołodziejczyka *Ottoman-polish diplomatic relations* zawierające teksty układów polsko-tureckich wychodzi naprzeciw ogromnemu zapotrzebowaniu zarówno badaczy polskich, jak i obcych. Zaprezentowano w nim 69 dokumentów tureckich pochodzących głównie z AGAD, jak również z innych bibliotek i archiwów polskich. W odróżnieniu od Zygmunta Abrahamowicza, autora wykorzystywanego powszechnie *Katalogu dokumentów tureckich do 1672 roku*, który zamieścił najczęściej regesty dokumentów, D. Kołodziejczyk podaje pełny ich tekst w oryginale, jak i w tłumaczeniu angielskim. Zamierzeniem wydawcy, jak można wnioskować ze wstępu oraz treści, była publikacja wszystkich podstawowych dokumentów międzypaństwowych układów polsko-tureckich i w zasadzie można powiedzieć, że ten zamiar się udał, gdyż opublikowane zostały wszystkie teksty zachowane w oryginale, jak również większość tekstów zachowanych w kopiach. Podkreślić tu należy znakomite przygotowanie D. Kołodziejczyka do tak trudnego zadania, jakim jest edycja dokumentów, w szczególności dokumentów orientalnych; większość z nich została bowiem na nowo odczytana i zinterpretowana. Polskiemu badaczowi może wprawdzie brakować odniesienia do istniejących i powszechnie dotąd wykorzystywanych wersji polskich czy łacińskich niektórych dokumentów, jest to jednak cena za dostosowanie edycji do potrzeb światowego czytelnika.

W kilku przypadkach można jednak mieć wątpliwości co do doboru materiału. Pierwszą jest zamieszczenie układu węgiersko-tureckiego z 12 czerwca roku 1444, który notabene autor uważa za równoznaczny z tekstem pokoju segedyńskiego. W istocie jednak, mimo polsko-węgierskiej unii personalnej, układ ten nie dotyczył Polski, toteż trudno go zakwalifikować jako układ turecko-polski. W dokumentach siedemnastowiecznych brakuje porozumienia zawartego przez Mikołaja Bieganowskiego w 1654 r. Bezpośredni dokument wprawdzie nie zachował się, jednak jego treść zawarta jest w liście wielkiego wezyra do króla Jana Kazimierza. Zamieszczenie tego listu dopełniłoby niewątpliwie, zwłaszcza niepolskiemu badaczowi, obraz kształtowania się stosunków polsko-tureckich, tym bardziej że poselstwo Bieganowskiego było poselstwem najwyższej rangi i przyniosło w okresie najbliższych kilkunastu lat poważne zmiany w stosunkach obu państw. Do kolekcji traktatów zawartych w latach 1699-1700, zapoczątkowanej układem w Karłowicach, dobrze byłoby dodać ostateczną formę poro-